

TOLDY FERENC ÉS TUDOMÁNYOS KÖZÉLETÜNK 1849—1860

(*Adalékok az abszolutizmus korának művelődéstörténetéhez*)

TÓTH ANDRÁS

Az abszolutizmus kora a magyar történetírásnak mindig elhanyagolt területe volt. Jóllehet a haladó magyar historiográfia és forrásfeltárás jelentős eredményeket ért el ezen a téren is, a korszakról még mindig nem rendelkezünk tudományos igényű, alapos szintézissel. Különösen sok a tennivalónk művelődéstörténeti vonatkozásban. Nagy magyar irodalomtörténetünk megfelelő kötete a tudományág szűkebb szempontjain messze túltekintő, átfogó képet nyújtott; filozófiatörténeti szakirodalmunkat értékes megállapításokkal gazdagították Mátrai László tanulmányai,¹ azonban művelődésünk — különösen művelődési közintézményeink — történetének feltárása, szerves beillesztése az egyetemes történeti fejlődésbe még hátra van. Nincs modern szemléletű története p. o. a Magyar Tudományos Akadémiának, legrégibb egyetemünknek, tudományos könyvtárainknak, oktatásügyünknek.

Ami Toldy Ferenc személyét illeti: fél évszázada nem jelent meg róla összefoglaló életrajz. Korábbi biográfiái terjedelemben és szemléletmódban alig lépték túl a bölcsészdoktori értekezés szintjét. Tudomány- és művelődéstörténeti értékelése terén — az utolsó évek pár jubiláris, ill. szűkebbre szabott irodalomtörténeti tanulmányát kivéve — a szempontok alig változtak: ma is csupán mint irodalomtörténész áll előttünk alakja.²

Abszolutizmuskori művelődéspolitikai szerepének vizsgálata során — sok esetben küzdve az előtanulmányok hiányából eredő nehézségekkel — részben a kor művelődéstörténeti képét, részben a személyéről kialakult szemléletet óhaj-

¹ Mátrai László: A magyar filozófiai és társadalmi gondolkodás története 1849—1867 közt. Bp., (1958.) Műv. Min. 14 l. (soksz.) — Uő.: A „doktrínék”, a marxizmus első magyarországi ellenfelei. = Magyar Filozófiai Szemle 1959. 3—4. sz. 281—293. l. — Korábbi tanulmánya: A szellemi tudományok. = Magyar művelődéstörténet. (Szerk. Domanovszky Sándor) V. kötet. Az új Magyarország. Bp., é. n. 393—410. l.

² Korábbi életrajzai: Zólyomi Lajos: Toldy Ferenc életrajza. Pozsony, 1883. — Kunfi Zsigmond: Toldy Ferenc. Bp. 1903. Klny. Irodalomtörténeti Közlemények. — Kuncz Aladár: Toldy Ferenc. Bp., 1907. (A korábbiak közül egyedül ő mutatott rá pár szóban az Új Magyar Múzeum s általában Toldy ekorbéli működésének jelentőségére.) — Munkásságának könyvésztét összeállította Greguss Ágost: 1821—1871. Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkássága. Pest, 1871. [6261 cím!] — Az 1872—75 évekre adatokat nyújt Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. kötet. Bp., 1914. — Újabb méltatói közül megemlítenők Berczik Árpád: Toldy és Gervinus. = Filológiai Közöny 1958. 3—4. sz. 462—470. l.; Brisits Frigyes: Toldy Ferencről Gyulai Pál. (Adalékok egy irodalomtörténeti korszakhoz.) = Irodalomtörténet 1958. 3—4. sz. 374—388. l.; — Antall József: Toldy Ferenc két arca. A diétetika és az irodalomtörténet tanára. = Természettudományi Közöny 1966. 5. sz. 227—230. l.

tottuk teljesebbé tenni, s kiegészíteni általános szempontokból sem jelentéktelen elemekkel. Erre jó alkalmat nyújtott tudományos közéletünkben tudatosan és lelkesen vállalt aktív szerepe, egyéniségének komplex, erényekkel és hibákkal telített jellege, — nemkülönben az eddig ismeretlen, ill. csupán más szempontok szerint hasznosított levél- és kéziratári forrásanyag feltárása.

Túlságosan nagy, az adott kereteket messze túlhaladó vállalkozás lenne, ha életművének (akár csak az adott korszakon belüli) teljes ábrázolására törekednénk. Ezért *mellőztük* irodalomtörténeti, (akadémiai és egyetemi) könyvtárigazgatói — más forrásokból már alaposabban ismert — tevékenységének ismertetését, és *csupán* tudományos szervezői, ill. szerkesztői munkájával kívánunk foglalkozni, — későbbre, a későbbiekre hagyva a kép kiegészítését, színezését, időbeli kiterjesztését.

Kétségtelen, hogy Toldy Ferenc csupán egyike a kor kiemelkedő tudósainak, művelődéspolitikusainak; elég, ha csupán Szalay László, Kemény Zsigmond, Szontagh Gusztáv, Mikó Imre neveit említjük a korszak nagyjai közül. Szereplésével azonban két okból érdemes külön is foglalkoznunk. Egyrészt, mert egyike volt kora legtipikusabb alakjainak, másrészt, mert munkálkodási köre szinte az egész tudományos közéletet átfogta. Mint akadémiai titkár, egyetemi tanár, szerkesztő, forrásközlő és könyvtárigazgató az egész felett rendelkezett áttekinthetőséggel, — és nem kicsiny hatással.

Végigélte és végigdolgozta a magyar történelem viharos, fejlődő fél évszázadát a reformkortól az új államforma megszületéséig. Pályája kezdetén a magyarság politikai és művelődési létéért megindított küzdelemben — sok más társához hasonlóan — a német származású Schedel is a magyar művelődés őszinte harcosává szegődött. Érett férfikorában az abszolutizmus évei alatt ugyanebben a küzdelemben kellett más formák, súlyosabb körülmények között részt vennie. Utolsó éveiben pedig még tanúja lehetett a kompromisszum-szülte új magyar államiság első, tapogatózó, irányt kereső korszakának. Céhrendszer és gyáripar, jobbság és agrárproletariátus, Kazinczy és Vajda János — ezek azok a határkövek, melyek pályáját megszabták.

Nem volt forradalmár egyéniség. A mellette elsuhanó, forradalmi viharokkal terhes évek alapjában nem változtatták meg világnézetét. Életművének egyik modern elemzője³ érdekesen mutat rá felfogásának nagyjából egysíkú, részleteiben azonban igen bonyolult fejlődésére. Toldy a történelmi fejlődésben nem látta meg a társadalmi, az osztály-elemeket. Távol állt tőle mind a köznemesi, mind a népi társadalomszemlélet. Ideológiája azé a polgári-honoratior rétegé, mely a szellemi és tudományos elitet tartotta a társadalom egyetlen vezetésre jogosult rétegének, mely a történelemben elsősorban a művelődéstörténeti elemet látja, mely mint ilyen mentes minden emfasisztól, „konformista, forradalmiságnélküli.” Felfelé inkább, — a tömeghez, a néphez soha nem találta meg az utat. Így a társadalmi valósághoz való viszonya terén helytelen ösvényre tévedt.

Konformista felfogása természetesen alakított ki benne egy oly önvéle-

³ Halász Előd: Vörösmarty és Toldy. Szeged, 1956. Irodalomtörténeti Dolgozatok 1. (Klny. Tiszatáj 1956. (I.) 5—6. sz.)

tője a korábbi „*bene vixit...*” felfogásnak, azonban az adott körülmények között a jelszó ha nem is a harcok küzdelemnek, de a le nem küzdhető szellemi ellenállásnak is jelszava volt. Számos közéleti funkciója lehetővé tette Toldynak, hogy a jelszó megvalósításához azon a területen lsson hozzá, ahol ez a legkisebb feltűnést keltette: a könyvtárin. A könyvtárőri lakás munkahellyé való átalakítása során már 1849 végén külön folyóirat-olvasótermet létesített. Az egyetemi tanács Toldy szellemében helyesen értelmezte a folyóiratolvasóval kapcsolatos elképzelést, amikor körlevelében célját abban határozta meg, hogy más társadalmi osztályok ún. kaszinóihoz hasonlóan azonos élethivatású és műveltségű férfiak baráti együttletének, a kollegiális szellem ápolásának és a megértésnek tűzhelyévé válják, s hozzájáruljon a pesti életforma kellemesebbé tételéhez.¹⁰ Így lett az Egyetemi Könyvtár folyóiratolvasója az ország első tudós-kaszinója.

Az olvasóterem létesítése időben körülbelül egybeesett azokkal a baráti találkozókkal, melyek — többnyire Toldy lakásán — lehetővé tették az Akadémia működésének újbóli, bár korlátozott mérvű megindítását és az *Új Magyar Múzeum* („egyszersmind a Magyar Academia közlönye”) megjelenését. Ez a baráti társaság az akkori tudományos világ legkiválóbb pesti képviselőit foglalta magába: Reguly Antal, Hunfalvy Pál, Wenzel Gusztáv, Szontagh Gusztáv, Repeczky János, Lugossy József, Lukács Mór, Jerney János, Erdy János a maguk szakmájában valamennyien minőséget jelentettek. A kör később, a személyes érintkezés lehetőségének bővülésével együtt nőtt, így p. o. Toldynak e korban legjobb barátjával, Kazinczy Gáborral, Csengery Antallal és másokkal. E baráti kör tagjainak alapján konzervatív filozófiai, politikai és tudományos felfogása természetesen nem mindenben egyezett. Egyben azonban meggyeztek, s ez felelősségérzetük volt a bukás nehéz óráin éppen túlhaladó, iránymutatás nélkül bukdácsoló magyar szellemi élet iránt. A politikától nem csupán óvatosságból, de tudatosan maradtak távol; mint Hetényi írta Toldynak: „*most látni át eredeti alkatunk azon bölcs szabályát, melly minket Musafiakat a politicába avatkozástól tiltja. Mi szövetsége van Krisztusnak Beliállal? A tudomány, mint ilyen, a művészettel, fenségesb, mint minden szenvedélyességre hajló, főleg hirlapi politica...*”¹¹ Viszont határozottan vallották Toldynak még 1848-ban megfogalmazott tételét: „*minden egyéb felsőség ingatag, csak a szellemé biztos és maradandó. Ezt kell fenntartanunk, ezt egész erővel nevelnünk és biztosítanunk. Ebben nemzetünk jövője és semmi egyébben.*”¹²

Ezt a felfogást leghatározottabban Toldy képviselte; ő volt az, aki szinte hihetetlen munkabírással, napi 14–15 óra tudományos munka mellett mozgósított, szervezett ennek a művelődéspolitikai alapelvnek érdekében. Először az Akadémia új életre keltése terén indították meg a szervezett tevékenységet.

A baráti kör házi összejövetelei már amúgy is akadémiai osztályülésként számítottak. Mint Gyulai Pál mondta 1876-ban, Toldy felett mondott emlékbeszédében: „... a katonai önkény dühöngései közepette egy üldözött val-

¹⁰ Tóth, Toldy II. 463.

¹¹ MTA. Mss. M. irod. lev. 4r. 69. Hetényi János Toldy Ferencnek.

¹² Kuncz Aladár i. m. 65. l.

is! Hogy így legyen, megérdemelte. Mi pedig lt. i. a tudomány embereit dolgozzunk rejtékben a jövődönék, habár a jelen ignorálja is iparkodásainkat.”⁸ Felfogása az „*inter arma silent Musae*” (a fegyverek közt hallgatnak a múzsa) kényszerűségének a „*bene vixit, qui bene latuit*” (jól élt, ki jól rejtezett) harcosnak nem mondható elvével való ötvöződése.

Nyílt színvallásra kényszerült azonban a legkritikusabb korszakban, a függetlenségi nyilatkozat proklamálása után, amikor a független magyar állam mellett való testületi és egyéni nyilatkozattétel elvileg előfeltétele volt a közfunkcióban való megmaradásnak. Az Akadémia 1849. június 4-i ülésén, miniszteri rendeletre előterjesztett hódoló iratot Döbrentei Gábor, Toldy Ferenc és Hanák János egyetemi könyvtáros szerkesztette.⁹ Ez volt az egész időszak alatt az egyetlen politikai természetű megnyilatkozása, amelyet hamarosan követett a kormány távozása.

A szabadságharc bukása az értelmiséget, a régi középnemesi és honoratiorréteget érintette a legsúlyosabban. Sokan maradtak a csatatéren, számosan válassztották — a forradalmi szemléletű vezetők többsége — az emigráció útját. Az itthonmaradottak közt széles rendet vágott a katonai és politikai önkény. Vonatkozik ez elsősorban a politikusokra, kevésbé a tudomány embereire. Ez utóbbiak általában távol álltak a politikai arénától, kisebb mértékben kompromittálták magukat. Az első hónapokban még így is kevesen kezdték meg az irodalmi közélet újratерemtését célzó munkát; elsőnek köztük Toldy Ferenc, a szerkesztő Nagy Ignác, ill. Szilágyi Sándor, Erdélyi János és Vahot Imre.

Toldy számára a szabadságharc bukása nem jelentett meglepetést. Lényeges világnézeti változásnak sem kellett tehát benne végbemennie ahhoz, hogy az új helyzethez alkalmazkodni tudjon. Az elnyomás éveiben viszont elmélyült, kifinomult a magyarság iránti felelősségérzete. 1848 előtt már jóformán félretolta őt a forradalmasan rohanó korszak. Ezzel szemben 1849-ben a honmaradottak közül szinte az első volt, aki felismerte az akkor egyedül járható tudomány- és irodalompolitikai utat.

„*Peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit*” (csendben véghezviszi a hatalom mindazt, amire erőhatalommal nem képes) — Claudianusnak e szavait választotta Toldy tudománypolitikai jelszavaként, amikor új folyóiratának, az Új Magyar Múzeumnak első számával 1850 végén a nyilvánosság előtt jelentkezett. E jelmondat — melyben a „*hatalom*” nem csupán a politikait, hanem a szellem és a tudomány hatalmát is jelenti — folytatása, természetes kiegészí-

⁸ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzK. Mss.) Levelestár. Toldy Ferenc Bitnitz Lajosnak.

⁹ Angyal i. h. és Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849—1876. = Tanulmányok Budapest Múltjából XII. köt. 1957. (a továbbiakban: Tóth, Toldy II.) 462—463. I. Könyvtárigazgatói tevékenységről I. még Tóth András: A pesti Egyetemi Könyvtár a modern fejlődés útján. (Toldy Ferenc igazgatásának első évei 1843—1849.) = Tanulmányok Budapest Múltjából XI. köt. (A továbbiakban: Tóth I.) és uő.: Haladás és reakció küzdelme a budapesti Egyetemi Könyvtár új épülete körül. = Magyar Könyvszemle 1955. 1—2. sz.

ményt, mely szerint ő magát pártatlannak, a konzervatív és haladó tábor között és felett állónak érezte, jóllehet a tudományos kutatás és a kortársak véleménye szerint ez nem felelt meg teljes mértékben a való helyzetnek. „... nem úgy készültem, hogy e zászlók bármelyikének használhassak. A jelen kevés örömet ad: én a múltban keresem jelenem örömeit, s abból olvasom ki egy szebb jövő reményeit... Én a jót s szépet minden párt embereiben egyiránt szeretem s hazafiúi örömmel szedem együvé azon elemeket, mikből szép, mikből dicső képét állítbassam elő a magyar szellemnek” — írja egy feljegyzésében.⁴

Mint irodalompolitikus, tudós, tudományszervező, professzor és könyvtáros már a reformkorban sokat alkotott; tevékenysége során mindvégig azonos elvek vezették. Lényegileg nem követte a kor fejlődését, mindvégig az maradt, aki volt: a német származású, jozefinista-világpolgár postamesternek és a magyar nemességet nyert neves német mérnök Bécsben nevelkedett, irodalmi hajlandóságú leányának magyarrá vált honoratior-polgár fia, aki hirdeti az irodalom és tudomány nemzetformáló erejét (ez tartja távol a kozmopolitizmustól), aki vallja a tudományos gondolkodás kizárólagos értékét, de aki sem az irodalom, sem a filozófia területén nem vállalja a forradalmi úttal járó következményeket: már reformkori tevékenységét is a „megfontolás” és „kiegyenlítés jellemezte.”⁵ Munkálkodását azonban — s ezt ellenfelei is elismerték — mindég a vélt legnemesebb cél érdekében fejtette ki.

Szabadságharcunk kritikus korszakában sem tért el korábbi álláspontjától. Majdnem teljesen visszavonult a közszerepléstől, erőit részben a két könyvtár épségbentartására és a vezetés nélkül maradt Akadémia ügyeinek intézésére fordította.⁶ A márciusi események azonban még az ő óvatosságát, rideg realizmusát is megrázták. Március 20-án, amikor a forradalmi ifjúság benyomult az Akadémia addig zárt, csupán a tudósok és meghívott vendégek számára fenntartott termeibe, titoknoki beszédében fejezte ki örömét „*hazánk politikai viszonyainak gyors és szerencsés alakulása felett.*” A márciusi események után bevonták a kodifikációs munkálatokba, részt vett a sajtótörvény és a nemzeti közlekvéltárról szóló javaslat kidolgozásában.⁷ Ez a tevékenysége azonban nem lehetett ínyére: már 1848 májusában — amikor az új államszervezet kialakításának kérdései még korántsem voltak lezártnak tekinthetők — így írt egyik levelében: „*Közbe jöttek országos események, és sem a Társaságnak [t. i. a Magyar Tudós Társaságnak] azóta ülése, sem nekem lelki nyugalodalmam nem volt, milyent a tudományos ügyekkel foglalkozás kíván... Nehéz időket élt immár a magyar: tán átvergődik szerencsésen az átmenet e veszélyes korán*

⁴ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (a továbbiakban: MTA Mss.) Tört. 4r. 24. Feljegyzése a Desewffy Aurélról tartandó emlékbeszédrel kapcsolatban. — Pártatlanságát vitatja p. o. Szalay László a Pesti Hírlap 1847/964. sz.-ban írt recenzióban.

⁵ OL. Htt. Lit. pol. 1843. f. 11. p. 10a., amikor a felsőbb szervek megköszönik taktikus országgyűlési cenzori munkáját.

⁶ Toldy Ferenc titoknoki búcsúbeszédei 1861. dec. 21—22. (Összes művei VI. köt. 195—1981. l.) „... nem beszélhetem el még most, mint intéztem nehéz két évben 48 és 49-ben, egészen magamra hagyatva, az Akadémia dolgait, felhatalmazásomat egyedül az időtől és a kényes viszonyoktól vevén.”

⁷ Angyal Dávid: A Magyar Tudományos Akadémia és az önkényuralom. Budapesti Szemle 116. (1903) 1—33. l.

lás apostolaként titokban gyűjtötte össze szállásán az akadémia tagjait, hogy folytassák a megszakadt munkásságot.”¹³ S nem minden eredmény nélkül, — pedig a feladat nem volt kicsiny. Az Akadémia kezdetben gyanús volt a felsőbb szervek előtt, s ez a gyanú elsősorban Toldy személyéhez kapcsolódott, a szabadságharc alatti tevékenysége miatt. 1850 elején ennek ellenére — vagy talán éppen ezért? — a felsőbb szervek utasítására összehívott belső igazolóbizottság (melynek Toldy is tagja volt) nem mutatkozott hajlandónak kizáró határozatok meghozatalára. Ugyanekkortájt jelent meg az elnöki tisztet betöltő Teleki József körlevele (Toldy fogalmazásában),¹⁴ mely felhívta a tagok figyelmét: annak ellenére, hogy az Akadémia nem tudja munkálkodását folytatni, a tagoknak kötelessége irodalmi tevékenységükkel előmozdítani „a magyar faj nemesebb kiművelését”. A Gyulai Pál által később a „Társaséletünk”-ben megfogalmazott kettős igénynek „műveltség” és nemzetiség iránt itt láthatjuk egyik korai jelentkezését. A körlevél nem tűzött ki határozott pályatérleteket, csupán jelezte a legfontosabb kutatási területeket. Ezek: a történettudományban a forrásanyag felkutatása és számbavétele („... megjö ideje a felhasználhatásnak...”), a természettudományok területén az ország „természetirati megismerése”, tehát itt is a feltáró tevékenység. A zárzó önfeláldozásra szólítja fel a tagokat, mivel „e téren fogunk élni, s élni nyelvünk és azon műveltség által, melyet nemzeti nyelvünkön terjesztünk.”

A politikai nehézségek elhárítása, ill. két nappal Haynau bukása után, 1850. június 10-én összeülhetett az Akadémia első kisgyűlése. Andrassy György másodelnök megnyitó szavaiban biztosította a kormányzatot, hogy a testület csupán tudományos kérdésekkel, az alapítványlevelek szellemében „csendesesen és ártatlanul” fog működni.¹⁵ Így az Új Magyar Múzeum első számában Toldy már bővebben adhatott számot az Akadémia helyzetéről, és tűzhette ki a feladatokat. Jelezte, hogy az akadémiák általános funkcióin (válogatott erők összefogása, segédeszközök előteremtése, nagyobb vállalkozások létrehozatala, jutalmazások, újszerű területek új módszerekkel való vizsgálata) túlmenően a magyar Akadémiának különleges nyelvművelési és tudománynépszerűsítő feladata is van. A feladatok ellátásában nehézséget jelent a sajtó teljes „szabadtalansága”, a könyvtár fejletlensége s a matematikai és természettudományok hazánkban általában elmaradott állapota.¹⁶ Mindezek ellenére az Akadémia munkája rendszeressé vált. Nagy-, ill. közgyűlés tartására ugyan nem sikerült engedélyt kapni, azonban az osztálygyűlések és kisgyűlések biztosították az új tudományos eredmények nyilvánosságát, a magyar tudományos élet kontinuitását. 1851 júniusában Toldy bizonyos elégtétellel írta a jogász Szlemenics Pálnak, hogy bár az Akadémia anyagi erői csekélyek, „de tagjai szorgalmasan működnek s az acad. ülésekben gyakorlott eszmecsere egyik fő vigasztalásunk az idők súlya alatt.”¹⁷

¹³ Angyal i. h. 10. l.

¹⁴ Az Akadémia e korszakára l. Angyal i. h. A körlevél szövege MTA Irattár 1855/42. sz.

¹⁵ Magyar Akadémiai Értesítő 1850. (X.) 1. l.

¹⁶ Tájékoztató a magyar akadémia körül. = Új Magyar Múzeum (a továbbiakban: ÜMM) 1850—51. (I.) 256—268. l.

¹⁷ MTA Mss. M. irod. lev. 4r. 149.

1850 végére elhárultak a lét- nemlét problémái az Akadémia feje felől s ezt nagymértékben Toldynak, illetve annak lehetett köszönni, hogy Toldy tisztázta magát a politikai gyanakvás alól. Kétségtelen, hogy az Akadémia vezetőségének a továbbiak során is kellett engedményeket tennie, ezek azonban inkább formai jellegűek voltak s nem befolyásolták a lényegét: azt ti., hogy az Akadémia az elnyomás éve alatt is működött, s fenntartotta a nemzeti nyelv és tudomány iránti érdeklődést. Toldy maga is minden alkalmat megragadott, hogy ezt az érdeklődést fokozza. Az *Új Magyar Múzeumban* rendszeresen és részletesen beszámolt az ülésekről. A *Magyar Sajtó*ban 1855–56-ban Philomusos álneven írt *Keddi levelek* c. tudományos beszámolóit kevés kivétellel akadémiai kérdésekkel foglalkoznak, s nem csupán az ülések lefolyását ismertetik, hanem a legfontosabb elvi kérdéseket is. Ezek között az ötvenes évek közepén a fizetési akadémiai tagság kérdése volt tudománypolitikai szempontból a legjelentősebb. Toldy a nyilvánosság előtt vitatta meg az irodalmi függetlenségnek ezt a politikailag sem érdektelen kényes kérdését.¹⁸ Toldy komolyan vette a fizetési tagsággal járó tudományos kötelezettségeket, s igyekezett az akadémikusokat ezek megtartására szorítani; 1856-ban például írásban szólította fel többőjüket tudományos tevékenységük rendszeressé tételére.¹⁹

Titkári megnyilatkozásai arra mutatnak, hogy az Akadémia szerepét már nem a tudományos elit *l'art pour l'art* működésében látta. Tisztában volt azzal, hogy az akadémianak közművelődési szerepe is van. Felfogása azonban — melyet az 1855. június 25-i első közgyűlésen, Eötvöshöz intézett üdvözlő beszédében fejtett ki — ezen a téren sem volt vulgáris: csupán a tudományos alapra építhető fel „a nép okulását és művelődését” szolgáló tudomány-népszerűsítő irodalom.²⁰ Komoly támogatást kapott Toldy ezen a téren Fáy Andrásról, aki a sajtó nyilvánossága előtt emelt szót az akadémia ügyében. Fáy a kérdést a kapitalista jellegű polgárosodás egyre erősödő igénye nézőpontjából szemlélte. Ezt megmagyarázza az ötvenes évek gazdasági fejlődése: ekkor következett be — nagyrészt az agrárkonjunktúra hatására — a legfontosabb vasúti fővonalak építése, a magyar vasúthálózat közvetlen összekapcsolása a trieszti tengeri kikötővel, az első fővárosi nagy malmok létesítése. Fáy jelezte, hogy az új gazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodás az adott politikai viszonyok között nem lehet simán: a társadalom az új életformából egyelőre a lényegét nem, csupán a külszínt, az „élvezési mámort” vette át. Ez érdektelenséget, felületességű tudásrendszert eredményezett. Az irodalom pedig — ahelyett, hogy minőségre, javításra törekedne — kiszolgálja, követi a színvonal süllyedését. A Fáy által szemléletesen „szépliteratúrai és művészeti dessert”-nek, „világfájdalmas nyögés”-nek társadalmi okai voltak: az elnyomás éveiben ez a stílus felelt meg legjobban a közhangulatnak; a többségnek viszont határozottan kedvére volt ez a fejlődés, mely megakadályozta a közérdeklődésnek politikai szempontból veszélyesebb irányba való terelődését. Fáy az Akadémiától várta a minőségi

¹⁸ Magyar Sajtó 1855/4. sz.

¹⁹ MTA Irattár 1856/58. sz.

²⁰ „Az özsves nemzetnek kell tehát saját tudományossággal bírnia, hogy népies műveltsége is lehessen.” Összes művei V. 167. — Erről Angyal i. h. 23. l.

igény fejlesztését, amikor feladatául tűzte ki a szaktudományoknak elsősorban természettudományos irányban való művelését, a német pedantizmustól mentes, a hazai viszonyokat ismertető olvasmányos szakkönyvek kiadását. Végül nem feledkezett meg az anyagiakról sem: figyelmeztette (persze hiába) a birtokososztályt, hogy ha pár százan tíz évre minden magyar tudományos könyv megvételére kötelezik magukat, biztosították a magyar tudományos élet fejlődését.²¹ Toldy ezt a kissé naiv elképzelést is magáévá tette, azonban tett komolyabb, sikeresebb lépéseket is: kb. Fáy cikkével egyidőben körlevelet bocsátott ki a nagybirtokosok, főpapok, káptalanok címére, melyben adakozásra szólította fel őket az akadémiai székház építése és az alaptőke felemelése céljaira. A körlevél határozott hangú; befejezése élesen utal az „előjogok” kötelezettségeire az „élő jogok” megtartásával kapcsolatban.²²

1858 végére ért meg az Akadémia érdekében vívott küzdelem gyümölcse. Évtizedes szünet után ekkor nyílt meg az első tagválasztó nagygyűlés. Az eredményért — adott körülmények között — áldozatot is kellett hozni, súlyos áldozatot, melyet csupán az tesz érthetővé, hogy az érdekeltek az Akadémia fejlődését minden áron biztosítani óhajtották. Az osztrák kormányzat a birodalmi egyleti törvény alapján még 1854-ben vizsgálatra kérte fel az alapszabályokat. Az engedélyezés 1858 tavaszán érkezett meg. Az alapszabályok módosított szövegéből számos kisebb változtatás mellett nem volt szó a tudományoknak „magyar nyelven” való művelési kötelezettségéről. Az Akadémia igazgatóságának megbízásából a tiltakozó feliratot Deák, Eötvös, Prónay Albert és Toldy személyesen vitte fel az uralkodóhoz, aki azonban nem engedett álláspontjából. Széchenyi később végzetes következményekkel járó levelet intézett az igazgatósághoz, melyben az új alapszabályokat illetően kifejtette, hogy „ha nincs menekvés, s azokat parancsként el kell fogadni, vérző szívvel, de lepecsételhetetlen kedéllyel” elfogadja. Kilátásba helyezte azonban alapító adományának más hazai célra való fordítását. Desewffy Emil elnök nem tartotta opportunusnak e levél nyilvános, nagygyűlésen történő ismertetését. A szöveg azonban ennek ellenére sokezer másolatban forgott közkezen, mint az első önkényellenes megnyilatkozás. Így vált a módosított alapszabály elfogadása nem csupán Széchenyi tragédiája kiindulópontjává, hanem politikai szempontból is élesztő, erjesztő erővé.²³

²¹ Fáy András: A tudományosság ügye hazánkban. = Magyar Sajtó 1857/19., 21., 22. sz.

²² MTA Irattár 1857/66. sz. „Vesztettünk előjogokat, de ezekből is még bírjuk azt az egyet és a legszebbet: előljárni mindenütt, hol a hazáért tenni és a nemzetet emelni kell! És valamig ezzel élni fogunk, élő jogunk leend mindenkoron.” — A székházépítés kérdése 1853-ban vált újból aktuálissá, amikor felmerült az a terv, hogy az Akadémia a Múzeum épületébe költözik. Kubinyi Ágoston az összeköltözést elutasította ugyan, de hozzájárult ahhoz a tervhez, hogy az akadémiai székházat a Múzeumkert Sándor utcai és Ötpacsirta utcai (Bródy Sándor utca és Puskin utca) sarkán építsék fel. Albrecht főherceg helytartó ezt a javaslatot városszépészeti és tulajdonjogi alapon elutasította. Erre Kollányi Ferenc: Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum. Bp. 1910. = MTA Ért. tört. tud. XXII/8. 116—121. l.

²³ A levél szövegét kiadta Falk Miksa: Széchenyi István gróf és kora. Pest, 1868. 316—318. l. és Majláth Béla: Széchenyi levelei. Bp. 1891. III. 718—720. l. Az ún. „akadémiai levél” teljes problematikájára vö. Károlyi Árpád: gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I. köt. Bp. 1921. passim.

Toldy maga is világosan látta, hogy az Akadémia kényszerhelyzetbe került. Még a nagygyűlés előtt jelezte Kazinczy Gábornak, hogy bár az Akadémia helyzete azáltal, hogy „*cs. kir. magyar tudományos akadémia*” lett, politikailag kétségtelenül megerősödött, „*de veszt valamit autonomiájából, mert az elnökséget az Igazgatóság csak candidálja, a császár nevezi.*” Az alapszabályokat illetően pedig nem volt más kiút: „*... nem lehetett az akad. veszélyeztetése nélkül azt el nem fogadni.*”²⁴

A nagygyűlés az egész ország ünnepe volt. 1858. december 15-én Desewffy elnöki megnyitó beszédében kifejtette (amire később, hosszú emberöltőkön keresztül nem ügyelt az Akadémia vezetősége!), hogy „*az idők szózatát megértettük, s azon munkát, mely a polgárosodásnak a világtörténelemben nyilatkozó parancsszava által ránk van mérve, el kívánjuk végezni,*” ami elsősorban természettudományos téren tesz szükségessé új munkamódszereket. A nagygyűlés közönsége — Toldy szavai szerint — „*ünnepies, méltóságos*” volt; „*lelkesedett, de komoly, magamérséklő*” magatartást tanúsított.²⁵ Ugyanekkor nyílt 1849 óta először lehetőség új tagok választására. Tiszteleti tagok lettek többek között Lukács Móric, Szilasy János, Mikó Imre, Kubinyi Ferenc és Balassa János. Rendes tagok lettek a nyelv- és irodalmi osztály részéről Arany János, Ballagi Móric, Hunfalvy Pál, Lugossy József; a filozófiai osztály részéről Erdélyi János; a jogtudományi osztály részéről Pauler Tivadar és Tóth Lőrinc; a történelmi osztály részéről Csengery Antal, Fényes Elek, Podhradczy József és Wenczel Gusztáv; a matematikai osztály részéről Petzval Ottó és a természettudományi osztály részéről Jedlik Ányos, Nendtvich Károly, Pólya József, és Török József. A számos levelező tag közül Gyulai Pált, Jókai Mórt, Szász Károlyt, Greguss Ágostont, Kazinczy Gábort, Szilágyi Sándort, Kruspér Istvánt, Gönczy Pált és Stoczek Józsefet említjük.

Toldy fentebb említett, Kazinczy Gáborhoz intézett levelében kitért a tagválasztásokra és a jutalmak, díjak kiosztására. Megjegyzései jellemzik a kor irodalmi és tudományos életével való kapcsolatát. Egyrészt utal arra, hogy az új írói nemzedék — melyet „*fiatal Magyarország*”-nak nevez — neheztel rá, „*mert Jókai nem kapott koszorút*” s mert mellőzték őket a tagválasztásnál. Egyúttal megemlíti, hogy „*a Te nem populáris barátod*” (t. i. ő maga) mégis illő éljent kapott a közönségtől. — Már korábbi leveleiben célozgatott arra, hogy lemond akadémiai titkári állásáról. Elhatározását a nagygyűlésen észlelt hangulat érlelte meg. Érezte, hogy most kell visszavonulnia; érezte, hogy nem tud kitérni az irodalmi generációváltás rohama és annak következményei elől. Érezte azt is, hogy szembekerült az Akadémia új vezetőségével, mely csupán hivatalnokot látott a tekintélyes, de már korosodó tudósban. Érezte az évek súlyát s azt, hogy a még reá váró tudományos feladatnak közfunkciói miatt nem fog tudni eleget tenni. Halaszthatatlan szervező munkálatok miatt azonban csupán 1861 végén mondott búcsút a titoknoki széknél, melyet harminc évig foglalt el. Kazinczy Gábornak őszinte, kicsit keserű szavakkal számolt be a december 21–22-i bú-

²⁴ Levelei Kazinczy Gábornak 1858. ápr. 13. és nov. 26. MTA Mss. 4r. 126.

²⁵ Uo. 1858. dec. 24.

csúztatásról, írván, hogy „*búcsúm egyszersmind szabadulás*” a számára már idegen, új viszonyokból.²⁶

*

Az elnyomás korának kezdeti hónapjaiban született meg a Toldy-féle program egyik legjelentősebb tényezőjének, egy szigorúan tudományos, de egyben a szó nemes értelmében véve népszerűsítő folyóiratnak eszméje. A folyóirat, az *Új Magyar Múzeum* ugyanazt a célt szolgálta, mint a tudóskaszinó és az Akadémia: a kallódó erők összefogását, a nemzeti nyelv és művelődés szolgálatába állítását. Létesítését indokoltta az is, hogy az akkori magyar sajtóban nem volt színvonalas tudományos-népszerűsítő folyóirat. Az Akadémia *Értesítője* szaktudományos, hivatalos jellegű volt, a napilapok (*Budapesti Hírlap*, *Pesti Napló* és a gyenge minőségű *Hölgyfutár*), az egyházi jellegű sajtó (*Katholikus Néplap*, *Religio*) és a *Gazdasági Lapok* jellegük miatt nem tudtak eleget tenni ennek az igénynek.

Ugyanaz a tudományos baráti kör, melynek együttes beszélgetései szülték újra az Akadémiát, hozták létre és indították meg 1850 végén az *Új Magyar Múzeumot*. Az első évfolyam általában, az első szám különösen programatikus jellegű. A már említett Claudianus-idézet állt címlapján. A bevezető cikket Hunfalvy Pál írta *Igaz arany bulla* címen.²⁷ A cikk önmagában is programjellegű: a feudalizmus jogbiztosító rendszerével szemben új időkben új módszerű jogbiztosításra van szükség, ha azt akarjuk, hogy életünk megmaradjon. „... *mi velünk történt, azt természet s jog és erkölcsösség elleninek kell tartanunk ... minden új előttünk és szokatlan. De mégis élünk!*” E merész bevezető szavakkal indul a cikk, majd kijelöli gondolatmenetét: feltárni a múltat, emlékezni, „*hogy magunk viseletének szabályait jelenre s jövőre megtalálhassuk.*” A múlt tanulsága: a megtartó erő nem a harc, hanem „*az anyag és szellem országában tett munkák eredménye.*” A magyarság él; vannak oly tulajdonságai, melyek alkalmassá teszik a nemzeti életre; igyekezik kifejtetni magából mindazt, amire a természet képesíti s mivel él és így él, „*teljes valóság*”, melynek létét csak „*esztelen, ki kórházba való, vagy erőszakos*” tagadhatja. Ez a „*teljes valóság*” önmagában jogforrás; e „*legszentebb jog*” a nemzet alkotó erejében, a „*nemzeti munkálkodásban*” gyökerezik, — ez jelenti „*az igaz arany bullát, melyre a pecsétet maga isten [!] üti, s melyet semmi hatalom a földön érvényétől megfosztani nem bír*”, melyet tehát minden nép maga ír meg, „*igyekezete által*”. Ez a jogforrás akkor is élő, ha a népnek nincs önálló állami élete, azonban csak akkor, ha valóban *arany bulla*: tehát megfelelő anyagi alappal rendelkezik. Enélkül a XIX. században nincs jog „*az európai nemzetek közt*”.

Ebben a hangnemben hirdeti meg az *Új Magyar Múzeum* bevezető cikke a tudománytalanság elleni harcot, majd rátér a kapitalista fejlődéssel kapcsolatos azon kérdésekre, melyekre a magyarságnak is múlhatatlanul választ kell

²⁶ Lemondási szándékáról uo. 1859. dec. 5., dec. 9., dec. 12. — A búcsúzásról uo. 1861. dec. 27. — Búcsúbeszédeire vö. 6. jz.

²⁷ ÜMM 1850—51. I. 1—35., 93—120. l.

adnia a közeli jövőben: nemzeti vagyonképződés, tőkeképzés, a pénz és hitelélet fokozódó szerepe a társadalom fejlődésében, bankok és takarékpénztárak, túlnépesedés és gyermekvédelem. Szavai élesen utalnak az új világ új problémáira, melyeket a bukás után a magyarság csak nehezen vett észre, — annál nehezebben, mivel a hivatalos kormányzatnak sem állt érdekében ez a ráeszmélés. Ezért foglalkozik befejező szavaiban éppen a nevelés, a nemzeti művelődés kérdéseivel. Minden térre kiterjedő nevelést kíván, mely etikai síkon az egyre növekvő „élvezetvágy” ellen vegye fel a küzdelmet, másrészt terjedjen ki a művelődés minden ágazatára, különös tekintettel a természettudományokra. Erre az ország természeti kincseinek kiaknázása, a nemzeti vagyonképződés szolgálatába állítása miatt van szükség. Sokat kell tanulnunk a külföldtől, azonban „önálló szellemmel”, az európai kultúra klasszikus alapjainak szem előtt tartásával. Ez ment meg a kozmopolitizmustól, kiknek hívei számára „a világfiság annyi, mint pamutárúknak jó keletje”. A magyarságra nagy munka vár, melyet okos munkamegosztással kell végezni; ez a tudományos kutatás teljes nyilvánosságát, jó oktatási rendszert, jó tankönyveket követel meg. Így remélhető, hogy „végre a szellemi munka kezét fog az anyagi munkával, s a kettő nemzeti öntudattal azon fog dolgozni, hogy néhány ember nyom után régiségbúvári kérdéssé ne váljék: volt-e, hol és milyen a magyar nemzet?” — Kissé hosszasan időztünk Hunfalvy tanulmányánál. Tettük ezt elsősorban azért, mert ez az eddig kevés figyelemre méltatott cikk magában foglalja a Toldy-kör teljes programját. A vita, mely e tanulmány — valamint Szontagh Gusztáv *Tudomány, magyar tudós* c. cikke — körül kialakult, fényt vet a kor tudományos életének szinte minden problémájára.

Hunfalvy cikkét a legélesebb bírálat katolikus részről, a *Religió* c. folyóiratban érte. A bírálat kifogásolta, hogy a cikk — az emberi művelődés történetét vázolva — nem foglalkozott az egyház és a művelődés viszonyával. Hunfalvy viszontválaszában²⁸ jelezte, hogy értekezése nem az Akadémia hivatalos álláspontja s hogy az *Új Magyar Múzeum* nem folytatója az Akadémia korábbi „kasztszerű” tudománypolitikai vonalának. Ezzel utal azokra a kifogásokra, melyek az Akadémia állítólagos „protestáns” jellegére vonatkoztak. Úgy véli, hogy Toldynak, mint hivatását átérző szerkesztőnek az a feladata, hogy lapjában éreztesse olvasóival: nem az a jelentős, hogy melyik vallási felfogásnak legyen kizárólagos uralma. A kérdés az, „vajjon az új kort, melyet a hegyeken túl és hegyeken innen annyi keresztyén kebel buzgó imádsága reményl, melyik nemzet fogja, kivált keleti Európában, elérni?”

A szerkesztő Toldy megfelelt ennek a követelménynek. Magánéletében buzgó katolikus volt, ami azonban nem jelentette a hivatalos klerikalizmus kiszolgálását. Amikor p. o. a politikai és egyházi közéletben éles küzdelem folyt a szeplőtelen fogantatás dogmájának elismertetése körül, s mikor ő maga a könyvtári épület megtartásáért kemény harcot vívott a dogmát támogató Esztergommal és a ferences renddel, — megjelentetett egy nyelvemlék-kötetet, mely éppen a szeplőtelen fogantatással kapcsolatos régi magyar szentbeszédeket

²⁸ A bírálat *Religió* 1850. 63. sz. 501—504. l. Hunfalvi válasza: *UMM* 1850—51. I. 216—229.

tartalmazta.²⁹ A Katalin-legenda egyházi támogatással történt kiadásával kapcsolatban jelezte, hogy a veszprémi püspök évente egy nyelvemlékkötet kiadásának költségeit vállalta magára, amit nem lehetett el nem fogadni. Őt a magyar nyelvemlékügy érdekli, pártfogóit az egyház becsülete, *örvendjenek ők emennek, én remegve örvendezek amannak.*³⁰

A vallási szempont tudománypolitikai működése során sem hivatalos irataiban, sem magánlevelezésében még csak fel sem merül; tiszteli egyházát, de ha kell, harcba száll ellene a jog és a tudományos igazság érdekében. Felvilágosult, polgári mivolta tartalmi szempontból ezen a téren nyilvánult meg a legélesebben. Ennek megfelelő volt rendszerhez nem kötött filozófiai-világnézeti felfogása is, mely legjobban az egyezményes filozófiával kapcsolatos vitában jutott kifejezésre, s mely az első számtól kezdve megszabta az *Új Magyar Múzeum* világszemléleti jellegét.

Az egyezményes filozófia a reformkor végén a hegeli tanok szűrés nélküli átvételével szemben bizonyos nemzeti filozófiai rendszer igényével lépett fel, s elsősorban Széchenyi eszméinek szolgálatában állott. Világos utáni utolsó fellobbanásával, a pozitívizmus tanainak hirdetésével a kapitalista fejlődés eszmei előhírnökévé vált. Szontagh Gusztáv, az egyezményes bölcséleti rendszer alapító tagja, a folyóirat első számában cikket írt *Tudomány, magyar tudós* címmel.³¹ Cikkében — többek között — kifejtette, hogy minden tudomány értékét igazsága és „életrevalósága” adja meg. Hazánkban elmaradott a természet- és alkalmazott tudományok művelése; ezeket kell tehát előnyben részesíteni a „fényűző” társadalomtudományi ágazatokkal szemben. Ugyanakkor el kell érni, hogy a „tudós” név becsülete helyreálljon. A tudós éljen emberek között, művelje önmagában a „belső és külső” embert, legyen aktív tagja a társadalomnak. „A gondolat a tettért van, a tudomány az életért” — éppen ezért mai magyar tudósok feladata: belterjesen és fontossági sorrendben művelni a tudományt.

A cikkre a szerkesztő maga adott választ,³² a természet- és társadalomtudományok helyes arányának hangsúlyozásával. Véleménye szerint a filozófia, az irodalomtudomány, a történelem és a nyelvészet — szemben a gyakorlati tudományágakkal — az ember „lelki” szükségletét fedezik, s az élethez éppen úgy hozzátartoznak, mint amazok. Ami szervezett pártolásukat illeti: a gyakorlati tudományokat szakegyletek támogatják (— akkor már működött p. o. a Természettudományi Társulat, a Földtani Társulat és az Orvosegylet,

²⁹ Immaculata a régi magyar anyaszentegyház két beszédében. Pest, 1855. — Vö. Tóth, Toldy I. 248. l. és 29—31. jz.

³⁰ Levele Kazinczy Gáborhoz 1855. nov. 4. MTA Mss. M. irod. lev. Jellemző ebben a vonatkozásban gyermeki pályaválasztása is. Legidősebb leánya az angolkisasszonyok egri zárdájának főnöknője lett. Legidősebb fia, István — Brutus írói néven — élvonalbeli harcosa volt az 1867 után kibontakozó antiklerikális irodalmi és politikai küzdelemnek. László fia a papságból kilépve lett a Fővárosi Levéltár igazgatója.

³¹ ÜMM 1850—51. I. 377—390. l. Az egyezményes filozófiáról általában Vajda György Mihály: Az egyezményesek. Fejezet a magyar filozófia történetéből. Bp. 1937. — Modern bírálata Mátrai Lászlótól (1. jz-ben idézett első tanulmány).

³² ÜMM 1850—51. I. 469—486.

de még nem a Magyar Történelmi Társulat és a Nyelvtudományi Társulat! —), ezért foglalkoznak intenzívebben az Akadémiában a társadalomtudományok kérdéseivel. Elismerte, hogy a tudós nevének becsülete alábszállott; ezt azonban politikai és tudománypolitikai okokkal magyarázta. Egyrészt: a reformkor elején minden „teherhordó napszámos”-ra szükség volt a tudományosságban. Ez a kor elmúlt; ma már minőségi teljesítményre van szükség, ezt azonban nem ismerték fel az érdekeltek. Másrészt: a ferenci abszolútizmus óta hivatalosan él a „nem kell tudós, csak hív jobbágy” jelszó Magyarországon. Következményként az elit-nevelés, „a protestánsokét egy részben kivéve, elsilányodott” — állapítja meg a katolikus Toldy (s ezzel részben az Akadémia jellegével kapcsolatos vitát is megvilágítja!). Politikai okból szűnt meg tehát a tudomány és a tudós becsülete.

Szontagh viszontválasza³³ meg sem közelítette Toldy színvonalát. Bár „real”-tudósnak kiáltja ki magát, mégis naiv tudománytalan, dilettáns érveléssel próbálja az ellenérveket cáfolni; így p. o. szerinte az irodalomtörténet vizsgálatának „tárgya már maga nem létezik a természetben”. A vita során kitért a materializmus kérdésére, Toldyval szemben természetesen önmagát tartja materialistának, és tipikusan naiv, vulgármaterialista szólamokkal igyekszik igazát bizonyítani (így: „az angyal az állatból fejlődik”). Toldy a viszontválaszt lapalji glosszában szedte ízekre. Különösen éles hangot használ a materializmus kérdésével illetően. A vita során már korábban megjegyezte, hogy „kárhozzátom azt a tapasztalástól elvonatkozó vagy azt meghamisító eszményi irányt, mely az igazságot nem kifürkészi, hanem csinálja, nem felderíti, hanem beburkolja, nem boncolja, hanem elpárologtatja.” A Szontagh-féle materializmussal kapcsolatos megjegyzései is arra mutatnak, hogy bár távol áll a képzett materialista harcos álláspontjától és az ateizmustól (mint ahogy a forradalomtól is!), meggyőződéses monistának vallja magát. Ezirányú válasza egyúttal arra is világosan rámutat, hogy mi választotta el Szontagh egyezményes filozófiájától. „Én az anyagot és szellemet elválasztó dualismusod irányában gyakran védtem a felbonthatatlan egységet; s mikor én a szellemet a potenciózott anyag egyik tulajdonságának állítottam... hogy mi a lelket csak olyan állapotban képzelhetjük, melyben az észleletünk körébe esik, azaz lekötvén az anyaghoz, sőt az anyag által feltételezve, miből természetesen a lélek halhatatlanságára, a személyes istenre stb. nézve is el kellett tértünk... te akkor materialistának, empiristának, pantheistának neveztél, ... milyek valamennyi orvosok és természetbúvárok...”

A vitához a következő évben a fiatalabb Nendtvich Károly geológus is hozzászólt³⁴ — nem az egymás materializmusát vitató humán-tudósok, hanem a természettudomány nevében. Szembenáll Toldyval, a reáliákat a tudomány magasabb lépcsőfokán állóaknak érzi, s azok alapos művelésében látja a nemzet megmaradásának zálogát. Véleménye szerint a természettudományoknak — akadémikus és népszerűsítő szinten egyaránt — az életre kell nevelniök a legszélesebb néprétegeket: „ameddig valamely tudomány nem ver gyökeret a népben, addig nem tekinti azt a nemzet sajátjának.” Toldy azonnali válaszában

³³ Uo. 663—695. l.

³⁴ Uo. II. 35—71. l.

levonta az egész vita legfontosabb következtetését: az első lépcső a humán és reáltudományok egységének, egészséges arányának megteremtése. E felfogás gyakorlati eredményeként Nendtvich a folyóirat következő számában már mint geológus szakszerző jelentkezik.

A vita szereplői jelentős mértékben használták fel a korai materialista filozófia érvanyagát. Azok alkalmazása akkor és ott haladó, a polgárosodás irányvonalába tartozó állásfoglalásnak minősült. A „humán” és „reál” irányzatok egyéb eszmétörténeti (elsősorban irodalomtörténeti) vonatkozásai szervesen egészítik ki az „egyezményes” filozófiával kapcsolatos vita anyagát, azonban jelenleg kívül esnek érdeklődési körünkön.

Maga az *Új Magyar Múzeum* természetesen elsősorban a „humán” tudományoknak szentelte hasábjait, azonban foglalkozott a természettudományok kérdéseivel is. Az első számban Hunfalvy már ismertetett tanulmánya után Toldy cikke következett *„A magyarok műveltségi állapotjairól a kereszténység felvétele előtt”* címmel (ez 1848-ban székfoglaló beszéde volt a bécsi Akadémiában), majd az *Iliász* első énekének új fordítását olvashatták a klasszikus műveltség hívei. Azonban a klasszika-filológia témakörébe tartozó tanulmányok, fordítások sem mentesek a félreérthetetlen politikai célzásoktól: Démoszthenésznek a rodosziak szabadsága mellett mondott híres beszédében, a platonai köztársaság demokratikus elveinek ismertetésében gyönyörködhetnek az elnyomást közelről ismerő olvasók. Majd — Toldy régi tudományszervezési gyakorlatának megfelelően — bibliográfiai rovat következett, mely az 1849. augusztusa és 1850. októbere között megjelent könyveket és folyóiratokat ismertette, eleven cáfolataként annak az elterjedt felfogásnak, mely szerint a „múlt, s ami rá következett, a jelen közt egy szomorú, rideg köz maradt: a magyar irodalom meg látszott szűnni”.³⁵ A recenziós rovat is megragadott minden politikai célzásra alkalmat nyújtó lehetőséget; így p. o. szószerint idézte a lap Szabó Károly Euripidész-kötetének 1848 végén kelt bevezetését, mely jelzi, hogy most a magyar irodalomra vár — mint várt a XVI. és XVIII. századokban! — a nemzet megmentése.³⁶

Az *Új Magyar Múzeum* a későbbi évek során vesztett lendületes programadó jellegéből, azonban mindvégig megtartotta az első évfolyam tudománypolitikai alaphangját. 1854-ben, a lap ötéves fordulóján a szerkesztő *Újvi elmékedésben megnyugvással tekintett vissza a minőségi teljesítményre s „el-szomorodva olvasói kis körére, melynél fogva... hatása oly terjedt nem lehetett, mint kívánható...”,* azonban „könnyebb lévén élőt éltetni, mint halottat feltámasztani...”, a munka folytatását jelenti be.³⁷ Az ötéves évforduló a folyóirat egyik súlyos belső válságával esett egybe. 1853 végén szétvált az alapító „múzeista” baráti társaság; a folyóiratot Toldy egyedül vette kézbe, és más kiadóhoz (Emich Gusztávhoz) pártolt át. Az előfizetők száma is végzetesen csökkent: az első évi 372-vel szemben 1854-ben már csupán 170 volt. Toldy jól érezte, hogy mint szerkesztő is circulus vitiosusba került: „... mi a közön-

³⁵ Uo. I. 34.

³⁶ Uo. I. 68.

³⁷ Toldy Kazinczynak 1953. nov. 26. és 1854. máj. 27. MTA Mss. M. irod. lev. 4r. 126.

ségtől vártuk a nagyobb részvétet, a közönség pedig tőlünk a kor élő érdekeihez nagyobb simulást", éppen ezért „kell hogy helyet engedjünk az ünnepelteknek” (azaz az új irodalom képviselőinek!) — írja Kazinczynak.³⁸

A nem túl optimista hangulatú visszatekintéssel egyidőben tehát új szigorúbb szempontokat tűzött a lap elé: 1850-ben, a mélyponton a főcél a buzdítás, a szervezés volt; 1854-ben, amikor évi 3—400 mű a könyvtermés, 1—200 példányszámmal, számos sajtótermék többezer előfizetővel — már szigorúbb kritikai szellemre van szükség.

A „*kérészéletű hebeburgyaság*” helyébe — mely időszaki és tudományos sajtónkat, egész irodalmunkat előntötte, s mely természetszerűen rontotta meg a közönség ízlését — minőségi termelést kell állítani. Az új program: erős esztétikai és kritikai szellem, a birodalmi és külföldi tudományos élet és sajtó alaposabb feltárása, a természet- és alkalmazott tudományokkal való intenzívebb foglalkozás, — hogy így a szellemi élet „*két roppant értelmi tényezője*” egyként erősödjék. Új jelszóként Oxenstierna grófnak 1750-ben írt *Ode aux Hongrois* c. versének sorait emeli ki:

„Craignez que la paresse
L'orgueil et la mollesse
Ne cramponnent vos moeurs”.³⁹

A lap új iránykeresésének első — úgyszólván egyetlen — jele volt (az 1854. évi két első számban) a romantika-ellenes „*real*”-irányzat egyik fiatal képviselőjének, Gyulai Pálnak jelentkezése az „*öreg*” Toldy lapjában.⁴⁰ A nagy fel-tűnést keltett Petőfi-életrajz ott való megjelenése egy rövid időtartamú kettős kompromisszum eredménye volt. A fiatal írók egy csoportja (Pákh, Bérczy, Gyulai) már ekkor tervezték egy új folyóirat létesítését (Csengery és Kemény irányításával). A terv nem vált valóra, a múzeista körrel való megegyezésük sem sikerült; ekkor jelentkezett Gyulai Toldynál. Toldynak kapóra jött az új irányvonalnak megfelelő, bátran vitázó cikk, — s nem utolsósorban annak forradalom- és romantika-ellenes hangvétele. Toldy, aki „*tiszta szívvel, emelkedett nézőpontból becsülte a tudományt, művészeteket*”, azt remélte, hogy a tanulmány az Új Magyar Múzeum új korszakának program-beszédévé válhatik. Nem volt ellenére az sem, hogy a cikk világosan rámutatott az epigon-tábor káros irodalmi és politikai hatására is, Gyulai teljes mértékben elismerte Petőfi oeuvre-jét, az epigonokat azonban éles bírálatban részesítette. A népies jelleg véleménye szerint oly „*kenet*” lett, mely az esztétikai követelmény helyébe lépett; a magyaros forma sallangá vált, a természetesség mesterkéeltséggé, s az epigonok „*szilaj gyermekessége nem egyéb, mint a nemzeti szellem alélt-sága*”. Végző következtetése azonban mégsem pesszimista: mindennek ellenére a magyar lírában „*nincs visszaesés, csupán pangás*”, mivel a szabadságharc sok

³⁸ Uo. 1853. nov. 26.

³⁹ ÜMM I. 5—8. (Csak attól tartatok, hogy a lustaság, a gőg és az elpuhulás ne rontsák meg erkölcsöseiteket.)

⁴⁰ Somogyi Sándor: Petőfi első életrajza (= Irodalomtörténeti Közlemények 1961. 4. sz.) c. tanulmányában elemzi a jelentős értekezés megjelenésének hátterét, előzményeit.

tehetséget sodort el, akadályozott a kifejlésben. „Egy rázkódtató viharos korszak után, mely minden régebbi viszonyt alapjában feldúlt, nem egyhamar alakul meg az új költői irány s lesz élénk a köz fogékonyság.”

A tervezett új lap, a *Budapesti Szemle* csak 1857-ben jelent meg; Toldy azonban már 1854-ben — az első tervezgetés hírére — jól megfogalmazta a két lap között várható különbséget: „*jobb Zeitschrift lesz a Magyar Múzeumnál*”, de amaz mégis fenntartandó, mint „*szorosán tudományos folyóirat*.”⁴¹ Szándékát valóra is váltotta: még öt évig tartotta fenn lapját. Ez újabb fél évtized megnyilatkozásai érdekesen mutatják tudománypolitikai felfogásának pozitív irányú alakulását. 1855-től, — amikor előfizetőinek száma újból 263-ra emelkedett — új kritikai rovatában folytatásos bibliográfiai szemlét nyújt az elmúlt év irodalmi és tudományos terméséről, „*bibliographie raisonnée*” formájában. Az első ilyen összefoglaló szemlében világos képet rajzol a kor tudományos és tudománypolitikai helyzetéről.⁴²

Véleménye szerint a magyar irodalom nem ad „*eleget és elég jót*”, sem a művelt közönség továbbképzésére, sem arra, hogy „*a részvétleneket is ébresszük, kielégítsük*.” Mi tehát a szükséglet? Elsősorban a szaktudományok fejlesztése a korábban túltengő enciklopedizmussal szemben; ezzel egyidőben az általános emberi műveltség fejlesztése, az érzelem és értelem kielégítése, valamint a szépirodalom morális nevelőértékének emelése. Beszámolója — mely az első ily jellegű alkotás 1849 után — utal a magyar irodalom és tudomány nemzeti kötelezettségeire a modern kapitalista fejlődés keretei között. A magyarságnak — anyagi és szellemi téren egyaránt — világversenyben kell helyét megállnia, ha meg akar maradni. „*Az ipar . . . sürgetőbben, mint valaha, követeli figyelmünket s nem csak reáliskolák után eseng, hanem az irodalomtól is vár támaszt és világító fáklyát . . .*” Majd idéz Hunfalvy egy 1842-ben megjelent tanulmányából: „*. . . az ipar . . . ha kérjük, illedelmesen, ha tiltjuk, rontva, de jó, mert jönnie kell! Az ipar idegen értelmiségtől szerzett idegen pénzt ad*” — az ország tehát idegen tőke rabja lesz. Mi a teendő? „*Szellem ad pénzt, szellem ad megmaradást is!*” — azaz a magyar tudományt és irodalmat kell tervszerűen fejleszteni. A „*humanizmus*”-nak és „*realizmus*”-nak, az általános műveltségnek problémaköre a további évek során is visszatér a lap hasábjain. Így p. o. 1857-ben egy vitacikkében⁴³ utal arra, hogy az egyoldalúság nem egészséges, és hogy az e kérdések megoldására hivatott nevelésügyi rendszer még nem született meg. Az összhang megteremtése nemzeti feladat, nehogy az ország külföldi érdekeltségek rabjává váljék. A szervezeti megoldás: két külön iskolatípus megteremtése, a humán- és reáltárgyak kölcsönösen arányos oktatásával.

Széles körű tudománypolitikai állásfoglalások ismertetése és alapos meg-

⁴¹ Toldy Kazinczynak 1854. máj. 20. és dec. 8. MTA Mss. M. irod. lev. 4r. 126.

⁴² UMM 1855. 577—586. l.

⁴³ Uo. 1857. 433—441., 532—536. l. A természettudomány fontosságát hangoztató felfogás egyoldalúságában elrettentő példája Rőnyi Sándor: Népszerű levelek tudományreformot illetőleg. Pest, 1857. Szerző kifejti egyhelyt (7. l.), hogy „*. . . régi tudásunk azon silány ábránd-részének helyébe, mely az exact és természeti tudományok körén kívül esik, és a tudomány nevét bitorolja, — új s életrevaló tudományt [kell] alkotnunk*.”

vitatása után jutott el az *Új Magyar Múzeum* 1860-ban utolsó évfolyamához. Az októberi diplomát követő hetekben Toldy — akit életkora már egyéb munkaterületeken is okos energiagazdálkodásra kényszerített — úgy látta, hogy lapja most már véglegesen eleget tett hivatásának. A magyarság — írja a lapot berekesztő cikkeiben⁴⁴ — mely „az önfenntartási küzdelmekből végzettszerűleg soha nem fogyhat ki”, 1849-ben „csak azt vesztette el, mi, bármely alakban, visszanyerhető.” Nyelvét, „a nemzeti értelmiség egyetlen célhoz vezető és természetes eszközét” megtartotta. Az elnyomatás sötét éveiben világító fáklyaként mutatták ezt a Vörösmarty és Garay hátrahagyottai részére indított gyűjtések, a Kazinczy-centenárium országos méretű ünnepei, a Kisfaludy Károly tetemeinek áthelyezésekor végbement tüntetés, az Akadémia céljaira indított országos, széles népi rétegeket megmozgató gyűjtés nem várt eredménye (230 000 Ft az alaptőke emelésére, 400 000 Ft az új székházra!), az Akadémia első nagygyűlése, az 1859. március 15-i tüntetés, a Széchenyi halálhírére követő megmozdulások.

Az *Új Magyar Múzeum* — ezt teljes joggal állapítja meg — részt vett a nemzeti közszellemnek ilyirányú alakításában. Ha az anyagiak és az idő hiánya miatt a szerkesztő nem is tudott teljes mértékben megfelelni a „korirat” és a „szemle” műfaji követelményeinek, állandóan hangsúlyozta a munka éltető szerepét az erőszakkal szemben, szolgálta az egyetemes és nemzeti műveltség érdekeit s mindenekelőtt igyekezett összefogni a tudományos és irodalmi erőket. Mint szerkesztő, úgy látja, hogy az adott körülmények között hasznosabb munkát végez, ha inkább félbehagyott tudományos műveit fejezi be, s megírja élete főművét, a magyar tudománytörténetet.

Toldy az abszolutizmus éveiben művelődéspolitikai kulcspozíciókat tartott kezében. Az akadémiai titkárság és a szerkesztés mellett ilyen volt a könyvtárigazgatóság is. Az Egyetemi Könyvtár — melynek 1843–1874 között volt igazgatója — ekkor a főváros egyetlen közhasznú tudományos könyvtára volt, vezetése ezért fokozott felelősséggel járt. Toldy ezt a munkát sem tudta mellékesen végezni. Szívvel-lélekkel volt könyvtáros is, — így igazgatása első éveiben a könyvtár akkor „modern” elveket megvalósító közkönyvtárrá vált, melyet igazgatója sikeresen tudott megvédeni minden politikai támadás ellen. A könyvtárnak ezekben az években az abszolutizmus és klerikalizmus együttes, elkeseredett támadását kellett kivédenie.⁴⁵ Toldy legjelentősebb művelődéspolitikai érdemének tekinthetjük e küzdelem sikeres megvívását. Könyvtárigazgatói tevékenységének részletei — melyekkel többhelyt részletesen foglalkoztunk⁴⁶ — most kívül esnek érdeklődési körünkön.

Befejezésként pár szót kell szólnunk egyéb tudományszervezői tevékenységéről. Hagyatékában az 1849 utáni időkből fennmaradt egy rövid feljegyzése „Tudományos nagy szükségletek” címmel.⁴⁷ Ebben felvázolta mindazon meg-

⁴⁴ ÜMM 1860. „Nagy napok” I. 1–6. l. és II. 361–368. l. — Szerkesztői zár- és búcsúszó. II. 455–6. l.

⁴⁵ Részletesen: Tóth, Ingatlanper. 9. jz.-ben idézett mű.

⁴⁶ Erre I. a 9. jz.-ben idézett műveket.

⁴⁷ MTA Mss. Tört. 4r. 27/18.

indítandó munkálatokat, melyeket a magyar tudományosság fejlesztése érdekében nélkülözhetetleneknek tartott. Ezek a következők voltak:

1. „Bibliotheca Hungarica” címen egy 1848-ig terjedő, forráskiadványokat, monográfiákat, bibliográfiákat tartalmazó irodalomtörténeti sorozat.
2. Tudományos könyvtáraink állományának tervszerű kiegészítése.
3. Külföldi utazások tudományos tapasztalatcsere végett.
4. Történeti forráskiadványsorozat megindítása.
5. A XVI. század előtti magyar nyelvemlékek, egy ómagyar szótár és nyelvtan kiadása.
6. Magyar költők tára, — a XVI. századra teljességgel, a későbbi korokra válogatással.
7. Könyvészeti lexikon.
8. Életrajzi lexikon.
9. Nyelvjárási szótár és nyelvtan.
10. Népmonda-gyűjtés megindítása és kiadása.
11. Ókori feliratok gyűjtése.
12. Műemlékek művészi rajzainak gyűjtése.
13. Államférfiak, tudósok emlékiratainak begyűjtése.

Ha mindezt még kiegészítjük azzal, hogy kidolgozta — egyetemi előadás céljaira — „a történettudomány metodológiája és enciklopédiája” c. tárgykört, és javaslatot tett egy Magyar Történelmi Intézet létesítésére,⁴⁸ — előttünk áll széles távlatú tudománypolitikai programja.

S ha feltesszük a kérdést: mi valósult meg mindebből? — a válasz nem is lesz oly szomorú, mint első pillanatban gondolnánk. A *Bibliotheca Hungarica* a tervezett mértékben nem jött létre, de az *Új Magyar Múzeum* bibliográfiai rovatai, tanulmányai, valamint Toldy 1853-ban, sok politikai nehézség után, megjelent *Magyar chrestomathia* c. műve (melynek vallási és politikai indifferenzizmusát a cenzorok kifogásolták!)⁴⁹ bizonyos fokig pótolta a hiányokat. Könyvtári beszerzési elveiről, gyakorlatáról, ezek kitűnően pozitív eredményéről máshol bőven szóltunk. Rendszeres külföldi utazásokról ebben a korban természetesen nem lehetett szó, azonban az *Új Magyar Múzeum* viszonylag bőven ismertette a külföldi tudományos élet eredményeit. Történeti forráskiadást illető első javaslatát 1850-ben az osztrák akadémia hiúsította meg;⁵⁰ csupán 1854-ben tudta megvetni az Akadémia *Történelmi Tárá*nak és két, 1857-ben megindított forráskiadványsorozatának alapjait. Itt alapelveként tűzte ki az eddig titkosan kezelt magánlevéltárak anyagának feldolgozását.⁵¹ A sorozattól függetlenül kiadta a *Pozsonyi Krónikát* (1852) és a *Sárospataki Magyar Krónikát* (1857). A nyelvemlékeket illetően elsősorban a kallódó anyag begyűjtését igyekezett elérni (így került p. o. 1850-ben az akadémiai könyvtár őrzetébe az ún. Piry-hártya),⁵² majd — részben adakozó egyházfők támogatásával

⁴⁸ Uo. Tört. 4r. 29. és 2r. 14.

⁴⁹ Uo. Tört. 4r. 41/26.

⁵⁰ Eötvös Lóránd Tud. Egyetem, Rectori iratok 1850/545. (Elpusztult 1956-ban.)

⁵¹ MTA Értesítője 1854. 2021., 104., 316. l.

⁵² MTA Mss. Tört. 2r. 13.

— sorra bocsátotta közre a Katalin-legendát (1855), régi magyar szentbeszédek (1855), passió-játékokat (1857), a Nádor-kódexet (1857), az Erzsébet-legendát (1857), régi magyar legendákat (1858 és 1859), XVI. és XVII. századi magyar prózaírókat (1858). — A régi írók kiadása csak csökkentett mértékben sikerült (Eszterházy, Zrínyi, Székely, Heltai, Faludi, Gyöngyösi, Mikes), viszont a XIX. század írói annál nagyobb számban szerepeltek az *Újabb Nemzeti Könyvtár* (1852–1854), a *Magyar Remekírók Gyémántkiadásai* (1858–1863) és *A Magyar Nemzet Classicus Írói* (1859–1865) című sorozatokban. — A két lexikon, az ország és az Akadémia akkori anyagi viszonyai közt nem valósulhatott meg. A nyelvjárási szótár és nyelvtan szintén meghaladta a magán és hivatalos anyagi erőket. A népmese gyűjtés terén Gaál György munkásságát támogatta (hivatalosan is), s írt bevezetést kötetei elé. A helynévgyűjtéssel kapcsolatban 1853-ban a *Budapesti Hírlapban* közzétett felhívására számos válasz érkezett, azonban rendszeres munkálatra nem került sor.

A fenti adatok világosan mutatják, mily széles területen óhajtotta Toldy Ferenc az abszolutizmus korában menteni a magyar múlt emlékeit, gondoskodni azok szélesebb nyilvánosságáról. Munkáját — a nehéz körülmények ellenére — sokszor koronázta siker. Ami körülményeit illeti: azok nem csupán politikai szempontból voltak súlyosak. Egyéni életében is sok nehézséggel kellett megküzdenie, szinte élete végéig. Anyagi gondjai állandóan gyötörték: nagy családot tartott el; három feleségétől kilenc gyermeke született, és ami akkor nem volt mindennapos, valamennyien fel is nővekedtek. A tudományos zélus mellett az anyagiakra is állandóan ügyelnie kellett. Számos művére ráfizetett. 1858-ban tekintélyes, 3800 Ft-ra rúgó adóssága volt, és sógorától 3 forintos gyorskölcsönt kért.⁵³ Nagyrészt anyagi helyzetének bizonytalansága volt a magyarázata tudományos munkája egyik kétségtelen szépséghibájának: sok munkát volt kénytelen vállalni, s így sok tervét nem tudta valóra váltani. „Hiszen ha ráérnék, s pénzért ne kellene dolgoznom (ergo: másfelé), írnék én” — írja Kazinczynak, aki baráti szigorral figyelmeztette az elforgácsolódás veszélyére,⁵⁴ viszont akinek a nemesi birtok viszonylagos anyagi függetlenséget biztosított. Valóban nehéz volt rendszeres tudományos munkát végezni — még napi 15–16 órai elfoglaltság mellett is — oly körülmények között, mint ahogy Toldy élt: „Nincs az Istennek oly üzőtt vada, mint jelenleg én vagyok... korán reggel megyek el hazulról, nem érek rá hazavetődni ebédre, hanem a legközelebbi csárdába megyek... s ismét hivatalba s késő estve elfáradtan jövök haza — corrigálni...”⁵⁵ Amikor e sorokat írta, rendes akadémiai titkári és könyvtárigazgatói munkája mellett — túl a tudományos és szerkesztői elfoglaltságon — akadémiai évi beszámolót és számadást készített, a nagygyűlés előkészítésével foglalkozott, részt vett a könyvtárat vizsgáló egyetemi bizottság munkájában és intézte a könyvtárőri pályázat ügyeit. S mindezt a szinte emberfeletti munkát

⁵³ OSzK. Mss. Levelestár. Toldy Hinka Józsefnek. — MTA Mss. M. irod. lev. 4r. 149. Toldy Tasner Antalnak.

⁵⁴ MTA. Mss. 4r. 126. Toldy Kazinczy Gábornak. 1860. febr. 24.

⁵⁵ Uo. 1858. okt. 18.

nemcsak hogy minden technikai segítség nélkül végezte, nemcsak hogy mindent (ügyiratot, levelet) maga fogalmazott, — de semmilyen komoly lelki támasza, feleségén kívül nem volt. Barátai és kortársai sorra kidőlték mellőle (különösen Bajza, később Teleki halála rázta meg); egyetlen szellemi társa, aki előtt testvéri nyíltsággal tudott kitárulni, a nála jóval fiatalabb Kazinczy Gábor távol vidéken élt, a fővárosba csak ritkán látogatott. Neki s egyedül neki panaszolta el levélben problémáit, — a levelezés azonban nem tudta az egyedüllét érzését eloszlatni.

Kortársak, barátok nélkül élt, látta, érezte az új generáció viharos felnövekedését, érezte az öregedéssel járó testi és lelki problémákat, lelkiismereti terhet hordozott sok be nem fejezett munkája miatt, az októberi diplomával új korszak beköszöntét sejtítette — ezért zárta le a hatvanas évek elején életének legjelentősebb, a magyarság szempontjából legpozitívabb korszakát. 1849 és 1860 között elsősorban a tudomány és az irodalom erőinek szervezésével, a nemzeti öntudat ébrentartásával szolgálta népét. Az új korszak újszerű feladatokat rótt rá. „*Lemondok a titokenkságról és a Múzeumról s leszek könyvtárnok és író. Mennyivel tehetek majd többet! Ideje, hogy összevonjam vitorláimat. Mikor az ember középett áll az L és a LX közt, s nem tett még semmit pro futuris temporibus, nem szabad késni*” — írja Kazinczynak.⁵⁶

Az Akadémia titkári székéről való leköszönés, az Új Magyar Múzeum megszűnte gyökeres változást, új életforma megteremtésének lehetőségét jelentette Toldy számára. Több ideje jutott a tudományos, szintetikus munkához s az egyetemi oktatói tevékenységhez. A tudánypolitikától teljes mértékben azonban mégsem tudott elszakadni. Az 1860/61-es politikai válság károsan hatott szemléletmódjára, és megerősítette annak haladásellenes jellegét. Forradalom-ellenes felfogása élesedett; ez — különösen a Horváth Mihály hazatérével kapcsolatos akció során — erősen kifogásolható lépésekre is készítette.

Mindez azonban nem változtat azon a kétségtelen tényen, hogy az abszolutizmus első — nehéz és kritikus — tíz évében minden tehetségétől és pozíciójától telhetően elkövetett a magyar nemzeti művelődés és tudomány fejlesztése, az erők céltudatos és széles körű összefogása érdekében.

FERENC TOLDY IM ÖFFENTLICHEN WISSENSCHAFTLICHEN LEBEN UNGARNS (1849—1860)

(Zusammenfassung)

Ferenc Toldy war eine der Zentralgestalten des ungarischen Wissenschaftswesens im XIX. Jahrhundert. Trotzdem kennt ihn sowohl die ungarische, als auch die ausländische Wissenschaftsgeschichte (infolge von einem seine Bedeutung stark einschränkenden epitheton ornans) nur als „den Vater der ungarischen Literaturgeschichtschreibung“. Das Ziel ersten Ranges dieser Studie ist eben: andere, bedeutendere Seiten seines Lebenswerkes vorzuzeigen. Toldy war nämlich jahrzehntelang und gleichzeitig Sekretär der Akademie der Wissenschaften, Bibliotheks direktor, Universitätsprofessor und Redakteur mehreren Zeitschriften, — nicht geschprochen von seiner ausgedehnten Tätigkeit im Felde der Literaturgeschichte und der Quellenpublikation.

Im gegebenen Raum war es unmöglich uns mit anderen, ebenfalls bedeutenden Perioden seines Lebens (vor dem Freiheitskampf und nach dem Oktoberdiplom) zu befassen. Wir konnten

⁵⁶ Uo. 1859. dec. 12.

unsere Aufmerksamkeit nur einem kritischen, dem Fall des Freiheitskampfes von 1848/49 folgenden Jahrzehnt der ungarischen Kulturgeschichte zuwenden, da sich für Toldy eine glänzende Gelegenheit bot, sein wohlbekanntes Organisationstalent in den Dienst des gefährdeten ungarischen wissenschaftlichen Lebens zu stellen. Seine zahlreichen öffentlichen Funktionen ermöglichten es, mit der Verwirklichung seiner Pläne dort zu beginnen, wo die das wenigste politische Aufsehen erregte. Schon Ende 1849 richtete er einen gesonderten Zeitschriftenlesesaal in der Universitätsbibliothek zu Pest ein, der in Bälde zum ersten Gelehrtencafé der Hauptstadt wurde. Die Schöpfung dieses Lesesaales fiel zeitlich mit jenen Freundestreffen zusammen, die meistens in Toldy's Wohnung stattfanden und dem Zweck dienten, die Akademie wiederum zum Leben zu bringen und eine neue wissenschaftliche Zeitschrift zu schaffen. Die weltanschaulichen Auffassungen der Mitglieder dieses Freundeskreises waren im Grunde genommen konservativ, doch unterschieden sie sich in vielen Details. In einem waren sie aber ohne Rücksicht einig: alle fühlten sich verantwortlich für das nach der politischen Katastrophe ohne Kompass schwenkenden ungarische geistige Leben.

Zuerst wurde auf dem Gebiete der Neubelebung der Akademie begonnen. Das Präsidialrundschrreiben József Teleki's rief die Mitglieder schon Anfang 1850 auf, „an der Ausbildung der ungarischen Nation“ zu arbeiten, bis die vollwertige Tätigkeit der Akademie weitergeleitet werden kann. Lange Zeit hindurch waren eben darum die Sektionssitzungen die Forums, wo die Gelehrten Rechenschaft über ihre Tätigkeit geben konnten. Die Staatsmacht betrachtete die akademische, in den Jahren der Reformperiode und des Freiheitskampfes stark kompromittierte Körperschaft äusserst misstrauisch. Demgemäss konnte die erste Generalversammlung erst in 1855, der erste Kongress und Mitgliederwahl — mit bedeuten politischen Kompromissen — erst im Dezember 1858 abgehalten werden. Dies alles, und noch dazu dass die Akademie die Notwendigkeiten erkannte, die ihr „vom weltgeschichtlichen Befehl der Verbürgerlichung“ vorgeschrieben wurden — ist in erster Reihe Toldy zu verdanken.

Ende 1850 erschien das Sprachrohr der von Toldy geprägten Wissenschaftspolitik, die streng wissenschaftliche, doch im edlen Sinne des Wortes popularisierende Zeitschrift „Új Magyar Múzeum“ (Neues Ungarisches Museum). Sie diente denselben Ziel, wie das Gelehrtencafé und die Akademie: mittels Vereinigung der zerstreuten Kräfte die Nationalsprache und die ungarische Kultur. Der Programmartikel der ersten Nummer (aus der Feder des nahen Freundes von Toldy, des namhaften Ethnographen und Sprachforschers Paul Hunfalvy wies mit dem Titel „Die wahre goldene Bulle“ darauf hin, dass (im Gegensatz der grundlegenden rechtsichernden Urkunde des feudalen Zeitalters aus 1222) die moderne „goldene“ Bulle der Zukunft vom Volke geschrieben werden soll: durch seine Schöpfungskraft, seine Arbeit und durch Schaffen materieller Grundlagen seines Lebens (in erster Reihe der einheimischen Kapitalbildung und der Entwicklung des Kreditwesens). In weltanschaulicher Beziehung ermöglichte die Zeitschrift die neuartige Darlegung des sogenannten „Vereinbarungssystems“ von Gusztáv Szontagh; zu gleicher Zeit ermöglichte sie aber auch eine freie, manchmal scharfe weltanschauliche Diskussion. Diese Szontagh'sche Philosophie trat in der Reformperiode (vor dem Freiheitskampf) als Gegenpunkt der Hegel'schen Lehren mit dem Anspruch einer nationalen Philosophie auf. Nach 1849 wurde sie mittels Propagierung des Positivismus der ideologische Wegbereiter der kapitalistischen Entwicklung; sie verkündete die absolute Notwendigkeit einer gesunden Proportion der Human- und Realwissenschaften.

Weiterhin berichtet der Aufsatz über die Tätigkeit Toldy's als Bibliotheksdirektor und reisst (aufgrund einer handschriftlichen Aufzeichnung) um, auf welch breitem Gebiet der Quellenpublikationen, Datensammlungen, der Erschliessung und Handbücherredaktion Toldy die allgemeine Bildung und Wissenschaft seines Landes zu dienen wünschte.

Zusammenfassend: in den Jahren 1849—1860 tat er alles, was er nur vermochte, um seine Vorhaben zu verwirklichen, die Kräfte zu sammeln. In dieser Beziehung ist diese Periode die bedeutendste seines Lebens. Es ist mit dem raschen Tempo der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Änderung zu erklären, dass er, im Grunde genommen immer ein Konservativer, am Ende des Jahrzehnts von der Entwicklung dieser neuen Welt abfiel und (den öffentlichen Kampfplatz seiner wissenschaftspolitischen Tätigkeit verlassend) sich zum Schreibtisch und zum Lehrstuhl zurückzog. „Es ist an der Zeit, meine Segel einzuziehen, — sagt er Ende 1859 — Wenn man in der Mitte zwischen L und LX steht und noch nichts pro futuris temporibus tat, darf man nicht mehr säumen“. Glücklicherweise hatte er noch auch demnach anderthalb Jahrzehnte vor sich und er verbrachte seine Zeit nicht unnütz.